KTO, KIEDY, GDZIE… – O NARZĘDZIU UŁATWIAJĄCYM ZROZUMIENIE ŻYWOTA ŚW. KONSTANTYNA-CYRYLA

WOJCIECH STELMACH

Adam Mickiewicz University in Poznan

WHO, WHEN, WHERE… – ON A TOOL TO SIMPLIFY THE UNDERSTANDING OF VITA CONSTANTINI. A review of: Ivanova, Maya & Tsvetomira Danova. *Who, When, Where in Vita Constantini. Handbook*. Sofia: Cyrillo-Methodian Research Center at the Bulgarian Academy of Sciences, 2021. ISBN 978-954-9787-44-3, 304 pp. [In Bulgarian: Иванова, Мая & Цветомира Данова. *Кой, кога, къде в Пространното Житие на св. Константин-Кирил. Помагало*. София: Кирило-Методиевски научен център при БАН, 2021, 304 с.]

Keywords: Vita Constantini, Maya Ivanova, Tsvetomira Danova, Cyrillo-Methodian studies, handbook

Docent doktor Maya Ivanova i doktor Tsvetomira Danova z Centrum Badań Cyrylo-Metodejskich przy Bułgarskiej Akademii Nauk są autorkami książki *Кой, кога, къде в Пространното Житие на св. Константин-Кирил. Помагало*, która ukazała się w 2021 roku nakładem Centrum Badań Cyrylo-Metodejskich przy BAN jako szósty tom serii *Legenda* (Ivanova & Danova 2021).

Maya Ivanova jest badaczką koncentrującą się na takich obszarach studiów jak paleoslawistyka i badania nad spuścizną św. św. Konstantyna-Cyryla i Metodego oraz ich uczniów. Jest autorką licznych prac, w tym m.in. artykułów: *Типове наслови в преписваческата традиция на Житието на Константин-Кирил*[1], *Употребата на старозаветните цитати в Пространното житие на Константин-Кирил Философ*[2], *Текстовата традиция на Пространното житие на Константин-Кирил (според гл. XVII–XVIII)*[3], oraz książki *Текстологически проблеми в Пространното житие на Константин-Кирил Философ*[4]. Tsvetomira Danova natomiast jest teologiem i filologiem, a jej zainteresowania naukowe skupiają się wokół

[1] Ivanova 2000: 41–52.
[2] Ivanova 2005: 103–110.
[3] Ivanova 2007: 336–355.
[4] Ivanova 2013, 336 pp. (= *Кирило-Методиевски студии*, кн. 22).

tekstologii i studiów nad recepcją bizantyńskiej literatury i teologii wśród bałkańskich Słowian. Jest autorką opracowań dotyczących homiletyki – artykułów, np. *Византийският източник на една анонимна старобългарска хомилия*[5]) oraz książki *John of Damascus' Marian Homilies in Mediaeval South Slavic Literatures*[6].

Połączenie wiedzy i doświadczenia obu uczonych zaowocowało powstaniem książki, o której przeznaczeniu jej redaktor Evgeni Zashev pisze następująco: *Именно да са в помощ на учебния процес е основната цел на авторките Мая Иванова и Цветомира Данова (...)* (Ivanova & Danova 2021: 10). Również Autorki w słowie wstępnym skierowanym do czytelnika jasno nakreślają cel podjętego wysiłku: *Нарекохме я* (книгата – przyp. W.S.) *помагало, зашото тя има за цел да помага в обучението по стара българска литература. Доколкото този процес е двустранен, надяваме се помагалото да бъде в помощ и на ученика, и на учителя* (s. 13). Z przytoczonych słów wynika, że recenzowany podręcznik jest propozycją popularnonaukową, skierowaną do czytelnika nie będącego specjalistą w zakresie literatury (czy szerzej – kultury) średniowiecznej, a który z tą literaturą musi się zapoznać, choćby ze względu na konieczność realizacji programu nauczania w szkole średniej.

Tak postawiony cel znalazł swoje odzwierciedlenie w strukturze publikacji. Została ona podzielona na dwie zasadnicze części. Pierwszą, będącą słowniczkiem, objaśniającym ułożone w kolejności alfabetycznej terminy (historyczne, prawne, teologiczne), onimy oraz procesy lub wydarzenia pojawiające się na kartach *Żywota*, poprzedza instrukcja korzystania z leksykonu (s. 17–204). Na drugą zaś składa się przedruk[7] tekstu *Żywota* w przekładzie na współczesny język bułgarski autorstwa Hristo Kodova, przed którym zamieszczono instrukcję lektury utworu (s. 205–264). Ponadto książka zawiera: słowo wstępne od redaktora (s. 9–12), słowo wstępne od autorek (s. 13–16), a także dodatki: pierwszy – alfabetyczny spis haseł z części pierwszej (s. 267–276); drugi – alfabetyczny spis nazw i pojęć zamieszczonych w części pierwszej, które nie znajdują się w tej formie w *Żywocie* (s. 277–278); trzeci – listę przekładów *Żywota* z języka starobułgarskiego na nowobułgarski (s. 279–281); czwarty – rejestr użytych skrótów (s. 282–283). Całość uzupełniają wykaz wykorzystanej literatury podzielony na trzy części (s. 285–301) oraz streszczenie w języku angielskim (s. 303).

Obie główne części książki pozostają ze sobą w ścisłej relacji. Przyjęcie kolejności alfabetycznej dla omawianych haseł jest całkowicie uzasadnione wybranym układem książki – słownik następuje przed tekstem, w stosunku do którego pełni służebną rolę, a nie odwrotnie. Tak przyjęte rozwiązanie umożliwia czytelnikowi zapoznanie się z leksykonem jeszcze przed

[5] Danova 2015: 17–26.
[6] Danova 2020, 540 pp.
[7] Z nieznacznymi zmianami.

lekturą. Z drugiej zaś strony ułatwia odnalezienie potrzebnych informacji już w trakcie poznawania tekstu *Żywota*, w którym dane postaci czy miejsca pojawiają się wielokrotnie (jak np. Konstantyn-Cyryl czy Metody).

Dużym ułatwieniem dla odbiorcy jest też sama budowa hasła. Zauważa to również Evgeni Zashev, pisząc: *Важно е да се отбележи, че справочните статии от двете групи са максимално ориентирани към текста на житието – тяхната цел не е да представят обща енциклопедична информация, а главно такава, която да служи за осмислянето на неговото съдържание* (s. 11). Nie tylko sposób formułowania definicji w artykule hasłowym należy uznać za dobrze przemyślany. Również sama jego konstrukcja pomaga realizować powzięty przez Autorki cel. Odbiorca nie tylko otrzymuje informacje na temat danego pojęcia, ale dzięki odnośnikom do innych haseł ma możliwość uchwycić szerszy kontekst, którego podczas lektury samego *Żywota* mógłby nie zauważyć (zob. np. hasło БИБЛИОТЕКАР na s. 34). Ivanova i Danova w hasłach wielokrotnie wprowadzają cytaty, osadzające dany termin / postać / miejsce w fabule, co pozwala czytelnikowi na lepszą nawigację po tekście w przypadku, gdy do słowniczka sięga podczas lektury utworu, a nie przed nią (zob. np. hasło X na s. 228).

Za szczególnie trafną należy uznać decyzję Autorek o wprowadzeniu do słownika hasła ЧИСЛА И ДАТИ (РЕАЛНИ И СИМВОЛИЧНИ) (s. 192–202). W tekstach dawnych, zwłaszcza religijnych, liczby odgrywają bardzo ważną rolę. Uświadomienie sobie tego przez uczniów lub studentów i (bardzo często również) nauczycieli znacząco wpływa na zrozumienie dawnej literatury, w tym jej intertekstualności i symboliki[8]. Może również wpływać na ożywienie dyskusji podczas zajęć, stanowiąc dobry punkt wyjścia do dalszych, samodzielnych lub grupowych poszukiwań podobnych użyć liczb w innych tekstach z epoki.

Na uwagę zasługuje również sam tekst *Żywota* w przekładzie na współczesny język bułgarski autorstwa Hristo Kodova. Wybór tego właśnie tłumaczenia ocenić należy bardzo wysoko, ponieważ rozwiązania translatorskie wykorzystane przez jego twórcę idealnie korespondują z powziętym przez Autorki celem pracy. Tekst Żywota Konstantyna-Cyryla autorstwa Kodova cechuje połączenie nowoczesności formy z szacunkiem do materii, z którą pracuje. Badacz, który tak dobrze rozumie literaturę i kulturę Średniowiecza, ma świadomość potrzeby zachowania określonych elementów teksty wyjściowego, jak np. składnia zdania złożonego.

[8] Słowa te piszę jako osoba znająca obie perspektywy. Odkrywanie ukrytego sensu liczb w tekstach religijnych (tak kanonicznych, jak apokryficznych) może być znakomitym sposobem na zwiększenie atrakcyjności literatury dawnej w oczach uczniów / studentów. Ponadto pokazuje wielowarstwowość takich tekstów – podobnie jak śledzenie cytatów z różnych źródeł.

Znakomitym tego przykładem jest pierwsze zdanie całego tekstu, które liczy aż 11 wersów[9] (s. 209). Nowoczesność natomiast przejawia się np. w unikaniu powtórzeń, niepotrzebnych archaizmów, uzupełnianiu tekstu w miejscach, które bez uzupełnienia byłyby pozbawione sensu[10]. Wymienione działania tłumacza sprawiają, że odbiorca jednocześnie może odczuwać swego rodzaju obcość czytanego tekstu, pewien dystans wynikający z różnicy między czasem jego powstania a lekturą oraz ze specyfiki gatunku, z drugiej zaś strony czytelnik nie powinien mieć problemu ze zrozumieniem czytanego tekstu. Atutem wynikającym z wyboru tego właśnie przekładu jest możliwość wykorzystania aparatu krytycznego, którym Kodov opatrzył swoje dzieło, co Autorki czynią. Odnośniki do cytatów z Pisma Świętego przenoszą jednak z tekstu głównego (jak zostało to zrobione w wydaniu przekładu Kodova) do przypisów pod tekstem, zachowując przy tym system wskazujący na stopień relacji cytatu do źródła, przyjęty przez tłumacza. Ivanova i Danova kilka razy ingerują w tekst przekładu, zamieniając słowa, które uznały za archaiczne, na inne, łatwiejsze w zrozumieniu przez odbiorcę[11]. Jak wskazano wyżej, powzięta przez Autorki decyzja dotycząca wyboru przekładu *Żywota* autorstwa Kodova musi zostać doceniona. Tekst ukazał się w 1981 roku, można go więc w pewnym sensie uznać za kanoniczny, lecz nie przestarzały. Znany jest już kilku pokoleniom Bułgarów – mamy więc do czynienia ze swoistą międzypokoleniową transmisją kulturową, przy czym najmłodsi odbiorcy dodatkowo otrzymują narzędzie ułatwiające przyswojenie treści w postaci słowniczka autorstwa Ivanovej i Danovej.

Mogłoby się wydawać, że elementami wystarczającymi do uznania książki *Кой, кога, къде…* za kompletną są dwie główne części. Autorki uznały jednak, że potrzeby czytelnika mogą być większe. Dlatego po tekście *Żywota* zamieściły szereg dodatków, z których każdy odpowiada na inne potrzeby odbiorcy. Spis alfabetyczny haseł z pierwszej części opracowania jest przydatny nie tylko dla kogoś, kto zapoznał się z utworem, ale też dla osoby, która chciałaby się dowiedzieć, czy konkretne, poszukiwane przez nią osoby / miejsca / liczby / pojęcia figurują na kartach *Żywota*. Drugi z dodatków natomiast jest wskazówką dla czytelnika, że kontekst niektórych fragmentów utworu wykracza poza jego fabułę, że są pojęcia, wydarzenia, akty prawne, osoby, które miały wpływ na wydarzenia opisywane w *Żywocie*, choć są odległe czasowo lub terytorialnie. Albo że po prostu nie zostały nazwane wprost na kartach dzieła. Lista przekładów *Żywota* od roku 1912 do 2017 (dodatek trzeci) uzupełnia wiedzę

[9] Oczywiście w tym konkretnym przedruku. Co nie zmienia faktu, że Kodov z pewnością miał świadomość tego, jak długie mogą być zdania złożone w literaturze średniowiecznej i tę tendencję – przynajmniej miejscami – zachowywał.

[10] Przynajmniej z perspektywy współczesnego odbiorcy.

[11] Przy czym każdorazowo zaznaczają tego typu zmiany.

czytelnika na temat okoliczności, w jakich teksty te powstawały – kto, kiedy i gdzie podjął trud przetłumaczenia starobułgarskiego utworu na współczesny język bułgarski, czy wpisywał się w istniejącą koniunkturę itd. Gdy zaś idzie o spis użytych przez Autorki skrótów, to warto odnotować, że przyjęta dla ksiąg biblijnych kolejność nie jest alfabetyczna, ale odpowiada układowi, w jakim występują one w Piśmie Świętym.

Wszystkie wyżej wymienione elementy publikacji wpływają na jej wysoką ocenę merytoryczną. Przemyślana kompozycja, interdyscyplinarność i zwięzłość treści zamieszczonych w słowniczku, jego relacja do tekstu przekładu Żywota Konstantyna-Cyryla, pomieszczone w końcowym fragmencie książki dodatki, które są wartością dodaną tej pracy – to wszystko niezaprzeczalne atuty opracowania przygotowanego przez Mayę Ivanovą i Tsvetomirę Danovą. Pozytywny odbiór tomu dopełnia oprawa wizualna, za którą odpowiedzialne są Emilia Ankova (ilustracje) i Anita Borisova (projekt graficzny).

Кой, кога, къде в Пространното житие на св. Константин-Кирил to książka, która z pewnością znajdzie szerokie grono odbiorców na bułgarskim rynku czytelniczym. Nie będą to z pewnością jedynie uczniowie i nauczyciele szkół średnich, ale też wszystkie osoby zainteresowane życiem i działalnością św. Konstantyna-Cyryla, jego dziełem misyjnym oraz wpływem na rozwój słowiańskiej kultury. Publikacja ta powinna jednak stać się pozycją obowiązkową również w polskiej dydaktyce akademickiej, jeśli nie na wszystkich słowiańskich kierunkach filologicznych (w tym na polonistyce[12]), to przynajmniej na studiach południowosłowiańskich i bohemistyce. To opracowanie może być dla studentów-slawistów tym, czym dla polonistów są lektury w wydaniach Biblioteki Narodowej. Studenci filologii bułgarskiej dodatkowo mogliby uczyć się teorii i praktyki przekładu wewnątrzjęzykowego. Jedyną przeszkodą dla szerokiego odbioru książki Mai Ivanovej i Tsvetomiry Danovej w Polsce jest język, w jakim praca powstała. Warto, aby w niedalekiej przyszłości doczekała się ona przekładu na polszczyznę i trafiła do bibliotek w całym kraju – tak akademickich, jak publicznych.

REFERENCES

Danova 2015: Danova, Tsvetomira. "The Byzantine Source of an Anonymous Old Bulgarian Homily." *Palaeobulgarica*, no 39 (2015): 17–26. [In Bulgarian: Данова, Цветомира. „Византийският източник на една анонимна старобългарска хомилия." *Старобългаристика*, no 39 (2015): 17–26.]

[12] W ramach przedmiotów dotyczących historii języka polskiego realizuje się również temat pierwszych alfabetów słowiańskich oraz znaczenia misji cyrylo-metodejskiej dla rozwoju słowiańskiego piśmiennictwa.

Danova 2020: Danova, Tsvetomira. *John of Damascus' Marian Homilies in Mediaeval South Slavic Literatures*. Berlin: Peter Lang, 2020.

Ivanova 2000: Ivanova, Maya. "Types of Titles in the Scribal Tradition of *Vita Constantini*." *Palaeobulgarica*, no 24 (2000): 41–52. [In Bulgarian: Иванова, Мая. „Типове наслови в преписваческата традиция на Житието на Константин-Кирил." *Старобългаристика,* no 24 (2000): 41–52.]

Ivanova 2005: Ivanova, Maya. "The Use of the Old Testament Quotations in *Vita Constantini*." In Moskovich, Wolf & S. Nikolova, eds. *Jews and Slavs*. Vol. 15: 103–110. The Hebrew University of Jerusalem Center for Slavic Languages and Literatures, 2005. [In Bulgarian: Иванова, Мая. „Употребата на старозаветните цитати в Пространното житие на Константин-Кирил Философ." В: Moskovich, Wolf & S. Nikolova, eds. *Jews and Slavs*. Vol. 15: 103–110. The Hebrew University of Jerusalem Center for Slavic Languages and Literatures, 2005.]

Ivanova 2007: Ivanova, Maya. "The Textual Tradition of *Vita Constantini* (according to chapters XVII–XVIII)." *Cyrillo-Methodian Studies*, vol. 17 (2007): 336–355. [In Bulgarian: Иванова, Мая. „Текстовата традиция на Пространното житие на Константин-Кирил (според гл. XVII–XVIII)." *Кирило-Методиевски студии*, кн. 17 (2007): 336–355.]

Ivanova 2013: Ivanova, Maya. *Textological Problems in Vita Constantini*. Sofia: Cyrillo-Methodian Research Centre at the Bulgarian Academy of Sciences, 2013. [In Bulgarian: Иванова, Мая. *Текстологически проблеми в Пространното житие на Константин-Кирил Философ*. София: Кирило-Методиевски научен център при БАН, 2013.]

Ivanova & Danova 2021: Ivanova, Maya & Tsvetomira Danova. *Who, When, Where in Vita Constantini. Handbook*. Sofia: Cyrillo-Methodian Research Center at the Bulgarian Academy of Sciences, 2021. [In Bulgarian: Иванова, Мая & Цветомира Данова. *Кой, кога, къде в Пространното Житие на св. Константин-Кирил. Помагало*. София: Кирило-Методиевски научен център при БАН, 2021.]

WOJCIECH STELMACH, PHD STUDENT
Adam Mickiewicz University in Poznan
https://orcid.org/0000-0003-4841-140X